

SÁMEDIGGI

**Sámedikki doaibmaplána doaibmavádjit
sápmelaččaid vuoigatvuodaid
ollašuhhtimii 2024-2026**

Mearriduvvon 12.06.2024

Sámedikki dievasčoahkkinášši 025/24

Ovdasánit

Sámediggi lea ovdal áššemeannudettiin válljen atnit gustojeaddji dárogiel doahpaga funksjonshindrede nugo Dásseárvo- ja mánggabealatvuodálávdegoddi lea dahkan, muhto vállje dál viidásit atnit "samer med normbrytende funksjonsvariasjon". Sámediggi háliida fuomášuhttit ahte buot olbmui leat doaibmavariašuvnnat maid olis leat norpmat dasa mat lea dohkkehuvvon doaibmavariašuvnnat.

Doaibmaplána guoská dalle vealahuvvon jovkui main lea doaibmavariašuvdna mii ii čuovo dohkkehuvvon norpma. Doaba sáhtta muhtomin leat doahpagiid funksjonshemmet, funksjonsnedsatt ja funksjonshindret synonyma. Maŋemus namuhuvvon doaba sáhtta nannet jurdaga ahte doaibmaplána ulbmiljoavkku olbmot iešalddis leat váttisvuohtan, ahte sii dahket hehttehusaid servvodahkii, iige ahte servvodat hehte dáid olbmuid. Dasa lassin eará doahpagat laktojuvvojit dávjá fysalaš doaibmahehttehusaide ja doaibmaplána dáhttu maiddá giddet fuomášumi olbmuide, geain lea kognitiivvalaš doaibmahehttehus mii spiehkka norpmas. Sámediggi áigu ain atnit funksjonshindringer-doahpaga go lea sáhka hehttehusaid birra mat leat servvodagas olbmuide geain leat doaibmavariašuvnnat mat eai čuovonorpma. Viidásit lea Sámediggi mearridan čuovvut Dásseárvo- ja mánggabealatvuodálávdegottiriektevuđot lahkoneami.

«*Olbmot dat leat mii maid -Vi er mennesker vi også, lea cealkámuš ovttá dain doaibmavádjit sápmelaččain, mii lea čuvvonmu guhkit áiggi ja mii lea darvátan muitui*», dadjá sámediggeráđđeláhttu Berit Marie Eira, «danin lea hui movttiidahtti ahte Sámediggi dál mearrida dan vuosttaš doaibmaplána doaibmavádjit sápmelaččaid rivttiid duohtandahkat.».

Sámediggi háliida earenoamážit fokuseret doaibmavádjit sápmelaččaid. Mihttomearri lea sámi servodat mas leat ovttalágan vuoigatvuođat ja vejolašvuođat doaibmavádjigiidda. Dán barggus čielggai árrat ahte dán doaibmaplána váldomihttomearri ferte leat álggahit barggu kártet movt sáhtta ollašuhttit doaibmavádjit sápmelaččaidvuoigatvuođaid dakko bokte ahte sii besset gullot servodatdigaštallamis.

Sámediggi lea dán doaibmaplána válljen deattuhit doaibmabijuid maid Sámediggi sáhtta dahkat iešheanaláččat. Sámediggi áigu leat čielga jietna riikkaidgaskasaš forain fáttá loktemis.

Dát doaibmaplána lea dovddasteapmi ahte mis ii leat doarvái dieđut doaibmavádjit sápmelaččaid birra ja movt mii ollašuhttit sin vuoigatvuođaid. Mii sávvat ahte dát lea lávki geainnus movt sáhttit ollašuhttit doaibmavádjit sápmelaččaidvuoigatvuođaid.

1. Álgu

Sámedikki diedáhusas dásseárvvu birra, «Sábme jállu» (2020), leat doaibmavádjit sápmelaččat definerejuvvon oktan ángiruššansuorgin. Definerejuvvo muhtun strategijat mihttomeari olaheami várás.

Sámediggediedáhus čuovvoluvvo Sámedikki doaibmaplánain doaibmavádjit sápmelaččaid vuoigatvuođaid ollašuhttimii 2024- 2026.

Dutkan lea čujuha ahte doaibmavádjit sápmelaččaide lea hástalussan ahte eai oaččo iežaset giela ja kultuvrra, eai ovttaiduva eanetloguservodahkii, šaddet válljet dárbbášlaš dearvvašvuođa- ja fuollabálvalusaid ja giela ja kultuvrra gaskka, ja sis leat gáržžiduvvon vejolašvuođat mearridit gos ja movt áigot orrut. Dasa lassin leat unnán dieđutvejolašvuođaid birra beassat bargoeallimii ja demokrátalaš searvamii ja unnán diehtu movt eastadit, fuomášit ja čuovvolit givssideami, vaššicealkámušaid, veahkaválddi, illasteami ja psyhkalaš dearvvašvuođahástalusaid. Sámediggi lea maiddái čujuhan dasa gulaskuddanvástádusas NÁČ 2023:13 På høy tid - Realisering av funksjonshindredes rettigheter, ja čuovvola dan barggu.

Geassemánus 2023 buvtii Duohtavuoda- ja soabahankommišuvdna iežas raportta dáruiduhttinpolitihkka birra sápmelaččaidvuostá. Raporta čalmmustahtá ahte doaibmavádjit sápmelaččat leat leamaš hirkmat geaidagasas sámi servodagas. Kommišuvdna kártii ahte doaibmavádjit sápmelaččat vásihit givssideami ja vealaheami sámevuodaset dahje doaibmavádjitvuodaset geažil – dahje goappašagaid, ja ahte dat vásihuvvui buot servodatarenain. Kommišuvdna ávžžuha eanet ja buoret ovttasbarggu riikkarájiid rastá ja evttoha ahte Norgga, Ruota ja Suoma Sámedikkat fáttmastuvvojit davviriekkalaš ovttasbargui doaimmashehttejumiid ektui, ja ahte báikkálaš servodat ruohtastuvvo buorebut ja čavgadeappotdán ovttasbargui.

2. Doaibmaplána rámmat

Doahpagat doaibmavádjitvuoda birra ipmirduvvojit ja geavahuvvojit hui iešguđet láhkái. Heajos doaibmanávccat dahje doaibmavádjitvuoda lea go lea massán, vahágahtán ovtta rumašoasi dahje rupmaša fysalaš dahje kognitiiva funkšuvnnaid, dahje ahte dat leat eará láhkai hedjonan. Doaimmashehttejummi sáhtá maiddái čuožžilit indiviida deaivvadeamis servodagain, go indiviida oassálastin gáržžiduvvo ja dat sáhtá čatnašuvvat hedjonan doaibmannávccaide. Doaba doaibmavádjitvuoda čujuha dasa ahte biras ja struktuvrrat mat eastadit oassálastima hehttejit indiviidaid. Dat čatnasa indiviida vuoigatvuođaide.

Li leat ovtálaš doabageavaheapmi sámegielas dán suorggis. Doabageavaheapmi sáhtá danne šaddat veahá eahpedárkil. Dat gávdnojit muhtun boarráset doahpagat.. Muhto dat sáhttet ipmirduvvot hiddjádussan.

Doaibmavádjigiidda eai gávdno sierra sámi organisašuvnnat mat ovddastit sin. Dat gávdnojit norgga organisašuvnnat main sápmelaččat unnit dahje eanet leat searvvis.

Stáhta lea geatnegahtán iežas ON konvenšuvnna bokte doaibmavádjit olbmuid vuoigatvuođaid birra (UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities - CRPD) sihkkarastit ahte doaibmavádjit olbmuid olmmošvuoigatvuođatollašuhttojuvvojit.

Sámediggi lea nugo Ovttdássásašvuođa- ja mánggabealatvuođalávdegoddige vállje vuoigatvuođavuodot lahkoneami čielggadeapmái – Viimmat lea áigi:

*Dán čielggadusa namahus **Viimmat lea áigi** čoahkkáigeassá maiddái dan váldoealkaga: Doaibmavádjigat Norggas eai oaččo – ja menddo guhkes áigái sii eai leat ožžon – vuoigatvuođaideaset ollašuhttojuvvot. Dilli láhččojuvvo menddo hejot dasa ahte doaibmavádjigat sáhttet eallit buori ja oadjebas eallima, ja ahte doaibmavádjigat besset vásihit duohta ovttdássásašvuođa.*

Buoridan dihtii sin dili rávve lávdegoddi dehálaš bajimus rievdadusa, dasa lassin ahte evttoha konkrehta doaibmabijuid mángga iešguđetge servodatsuorggis.

Den Bajimus rievdadusas lea sáhka áddemis doaibmahehttehusaid. Guhká leat eanaš olbmot atnán doaibmahehttehusaid – ovdánanhehttehusaid rájes lihkadanhehttehusaid rádjai – vuosttažettiin dearvvašvuodačuolbman ja dearvvašvuodahástalussan. Lávdegoddi háliida baicce deattuhit vuoigatvuodavuođot lahkoneami, mas ovttaskas olmmoš adno eaiggádin vuđolaš vuoigatvuodain, maid eiseválddit ja servodat ollislašvuodas galget sihkkarastit. Ovttaskas doaibmavádjit ii leat vuosttažettiin divššohas dahje bálvalusgeavaheaddji, muhto olmmoš ja servodatlahttu vuoigatvuodaiguin ja vejolašvuodaiguin. Ii leat vuosttaš geardde go dat cuigejuvvo, muhto dál gal livččii áigi dan duohtandahkat, ja ahte dakkár áddejupmi báinnášii servodaga.

Doaibmaplána doaibmanáigodat lea 2024-2026. Evttohuvvon doaibmabijut čatnasit áigodahkii ja Sámedikki vejolašvuhtii váikkuhit ja čadahit doaibmabijuid. Lea dehálaš maiddáid oaidnit dán plána eará guoskevaš plánaid ja strategiijaid oktavuodas. Dát doaibmaplána galgá nannet ángiruššama ollašuhttit doaibmavádjigiid vuoigatvuodaid.

Sámediggi lea ovdal bargagođii dáhtton cealkámušaid olu iešguđetlágan fágabirrasii, organisašuvnnain ja servviin. Sámediggi lea ožžon buriid ja dehálaš cealkámušaid proseassas, ja mii oaidnit ahte lea stuorra beroštupmi ollašuhttit doaibmavádjit sápmelaččaid vuoigatvuodaid.

3. Sámedikki doaibmabijut doaibmavádjit sápmelaččaid vuoigatvuodaid ollašuhhtimii

Sámediggi áigu plánaáigodagas 2024-2026 čadahit čuovvovaš doaibmabijuid, vuorutkeahtá maŋŋálaga:

Čalmmustahttin ja dihtomielalašvuohta

Sámediggi oaidná iežas bargun váikkuhit čalmmustahttimii ja dihtomielalašvuhtii doaibmavádjit sápmelaččaid dili birra. Dan oktavuodas áigut mii jahkásaččat čalmmustahttit ON:a riikkaidgaskasaš beaivvi doaibmavádjigiid várás juovlamánu 3. beaivvi, ja eará čalmmustahttinbeivviid doaibmavádjigiid várás.

Ásahit sierra ráđi doaibmavádjit sápmelaččaid várás

Sámedikki ráđđi doaibmavádjit sápmelaččaid várás galgá leat ráđđeaddi orgána mii galgá veahkehit hábmet Sámedikki politihka fágasuorggis. Ráđi ulbmil lea veahkehit sihkkarastit viiddis, rabas ja olámuttolaš mielváikkuheami áššiin mat gusket doaibmavádjit sápmelaččaide.

Sámediggeráđđi vállje ráđisápmelaččaid várás geain leat doaibmavariašuvnnat mat eai čuovo norpmaid. Ráđi lahtut fertejit identifiseret geavaheaddjiavkkuin.

Váikkuhit eanet dutkamii

Váilu dutkanvuodot máhttu movt eastadit, ja čuovvolit givssideami, vaššicealkámušaid, veahkaválddi ja illasteami doaibmavádjit sápmelaččaid vuostá. Dárbbasuvvo maiddá eanet dutkan doaibmavádjit sápmelaččaid riektesihkarvuoda birra.

Sámediggi vásiha maiddá ahte persovdnagáhtten bisseha sámi mánáid ovdáneami dutkama, dát fáttmasta maiddá sámi mánáid geat leat doaibmavádjigat. Dán áigu Sámediggi čuovvolit nationála eiseválddiiguin.

Bajásšaddan ja oahpahus

Sámediggi lea ráhkadan oahppoplána sámegillii 1. giellan mearkagiela ohppiide. Dán ferte čuovvolit dohkkehemiin Máhttodepartemeanttas. Sámediggi áigu maiddá ráhkadit oahppoplána sámegillii 2. giellan mearkagiela ohppiide.

Sámediggi áigu maiddá leat erenoamáš dihtomielalaš doaibmavádjit sámi mánáid čuovvolit ovdánahttinprošeavttas *Sámi mánát ođđa searvelanjain (SÁMOS) – Samiske barn i nye pedagogiske rom.*

Ollu doaimmashehttejuvvon mánát olguštuvvojit stoahkamis ja iežaset lagasskuvllas váilevaš universála hábmemma ja heivehuvvon oahpahusa dihte. Sámediggi galgá láidet dan guvlui ahte mánáidgárddit, stoahkansajit ja skuvllat Sámis leat universálalaččat hábmejuvvon nu ahte buohkat sáhttet searvat.

Dahkat rávvenbálvalusaide vejolažžan buorebut rávvat doaimmashehttejuvvon sámi ohppiid. Fuolahit ahte oahpponeavvut ja eará veahkkeneavvut leat olámuttus ja heivehuvvon ovttaskas oahppi doaibmadássái.

Ahte studeanttaide geain lea bissovaš buozalmasvuohka, leat doaimmashehttejuvvon dahje buohccájit duodalaččatoahppoáiggis, galget leat dakkár ortnegat mat veahkkin addet buriid eavttuid čađahit oahpu.

Fuolahit ahte eanet astoáigedoaimmat heivehuvvojit buohkaide, vai mánát geain leat doaimmashehttejumi ja bissovaš buozalmasvuohat sáhttet searvat. Dahkat doaimmashehttejuvvon olbmuid álkibun beassat lundui..

Giella ja terminologija

Sámediggi áigu váldit fárrui giellasuorggi doarjjaortnega vuoruhemiide ovdánahttit ođđaáigásaš sámi terminologija doaibmavádjitvuodaid birra.

Sámediggi áigu maiddái čuovvolit dárbbut kárten- ja diagnosareaidduide sámegillii.

Ovddit demokrátalaš oassálastima

Sámediggi áigu váikkuhit eanet demokrátalaš oassálastimii doaibmavádjit sápmelaččaide Sámedikki válgaráhkkananbarggus. Sámediggi áigu bargat dan ala ahte ruovttusiidu hábmejuvvo dainna lágiin ahte diediheapmiSámedikki jienastuslohkui lea eanet olámuttus. Viidáseappot áigu Sámediggi geahččatvejolašvuohka bidjat eavttuid go juolluda doarjaga bellodagaid ja joavkkuide mat bidjet listtu Sámediggeválgii, dan vuolde maiddái doaibmabijut main lea ulbmil ovddidit doaibmavádjit sápmelaččaide demokrátalaš oassálastima. Sámediggi áigu maiddái bargat dan ala ahte válgakoarta ja jienastanlihput šaddet buorebut ja eanet olámuddui doaibmavádjit sápmelaččaide.

Loktet doaibmavádjit sápmelaččaid fáddán riikkaidgaskasaš forain ja eamiálbmotbirrasiin

Sámediggi áigu leat čielga jietna riikkaidgaskasaš forain loktet fáttá. Buotsámi forain áigu sámediggi bidjat fáttá áššelistui.

Leat árrjalaš váikkuheaddji ja ráđđádallanbealli ráđđehussii politihka ovdánahttimis suorggis

Sámediggi lea muhtin áigodaga čuovvolanRáđđehusa proseassaid fáttá birra. Dát bargu joatkašuvvá plánaáigodagas.

Sámediggi áigu čuovvolit Kultur- ja dásseárvodepartemeantta gulaskuddama ON konvenšuvnna olbmuid vuoigatvuođaidbirra geain lea doaibmavádjitvuohat (CRPD) laktima birra norgga láhkii. Sámediggi áigu čuovvut lávdegotti eanetlogu mii evttoha ahte konvenšuvdna laktojuvvo olmmošvuoigatvuođaláhkii.

Sámediggi áigu bargat vai doaimmashehttejuvvon olbmot olahivčče iežaset ollislaš rivttiid searvat buot servodaga arenaide seamma dásis go buohkat earát, dainna lágiin ahte sihkkarastit ahte ON konvenšuvdna doaimmashehttejuvvon olbmuid vuoigatvuođaid birra (CRPD) realiserejuvvo buot servodatosiin. Mii háliidit njeaidit servodatcakkiiid mat hehttejit dán realiserejuvvomis, ja dainna lágiin leat mielde váikkuheame dán joavkku čalmmustahttimii, dásseárvui ja eallinkvalitehtii.

Regionála čoahkkaneamit ovttasbargun Likestillingsenteriin KUN (Dásseárviguovddážiin)

Sámediggi áigu ovttasbargat Likestillingsenteriin KUN (Dásseárvoguovddážiin) lágidity regionála čoahkkanemiid sámi guovlluin.

Sámediggi hehttehusaid haga

Sámediggi áigu ovdánahttit čeahkkinkultuvrra ja čeahkkinjodihangotti mii áimmahuššá olbmuid geain leat iešguđetlágandárbbut vai sis lea vejolašvuohta čuovvutčeahkkimiid ja ávkki oaččutčeahkkimiin. Dasa lassin áigu Sámediggi bovdet NAV Hjelpemiddelsentralena (OBČ) veahkkeneavvoguovddáša geahčadit parlameantavistti sihkkarastin dihte ahte Sámedikkis leat nu unnán doaibmahehttehusat go vejolaš.

Sámediggi háliida ahte “arbeidsforberedende trening” (AFT), práksissajit, kvalifiserenprogramma ja “varig tilrettelagt arbeid” (VTA) adnojuvvojit eanet. Sajit doaimmashehttejuvvon olbmuid galget vuoruhuvvot.

Tilrettelegge for samer med normbrytende funksjonsvariasjoner mulighet til å delta i samiske kulturutøvelser og næringer

Sametinget vil være med å tilrettelegge for samer med normbrytende funksjonsvariasjoner mulighet til å delta i samisk kultur og næring ved å tilpasse eksisterende, og vurdere nye, støtteordninger mot tiltak som tilgjengeliggjør samisk kulturutøvelse og næring for samer med normsbrytende funksjonsvariasjoner via blant annet universell utforming og hjelpemidler.

Fátmmasteaddji bargoeallin

Olbmot geain leat doaibmahehttejumiid ja dearvvašvuodáhástalusat galget vásihit rabas ja fátmmasteaddji bargoeallima. Sámediggi galgá bargat vai eanet sámi ásašusat geatnegahttet iežaset fátmmastit eanet doaimmashehttejuvvon olbmuid.

Konferánssa sápmelaččaide geain leat doaibmavariašuvnnat mat eai čuovo norpmaid

Dál ii gávdno makkárge organiseren sápmelaččaide geain leat doaibmavariašuvnnat mat eai čuovo norpmaid, vai sii sáhttet čeahkkanit, deaivvadit ja hukset fierpmádaga. Ideaid ja gelbbolašvuoda juogadeami bokte dahká vuodu ásašit nana organisašuvnnaid ja birrasiid mat sáhttet leat mielde viidáseappot identifiseremin dárbbuid ja ulbmillaš doaimmaid sápmelaččaide geain leat funkšuvdnavariašuvnnat mat eai čuovo norpmaid. Danne áigu Sámediggi doallat konferánssa sápmelaččaid várás geain lea doaibmavariašuvnnat mat eai čuovo norpmaid, ovtta relevánta aktevriraguin, dahkan dihtii vuodu deaivvadanbáikkiide ja viidáset gulahallamii siskkáldasat ulbmiljoavkkus.

